

Úvod

PRVNÍ KAPITOLA

Pohled na dějiny lingvistiky¹⁹

Dříve než věda, jež se utvořila kolem faktů jazyka,²⁰ rozpoznala svůj pravý a jediný předmět,²¹ prošla třemi po sobě jdoucími obdobími. [13]

Začínalo se tím, co se nazývalo „gramatikou“. Toto studium, v němž započali Řekové a pokračovali hlavně Francouzi, se zakládalo na logice a postrádalo jakýkoliv vědecký a objektivní přístup k jazyku jako takovému. Pouze se snažilo stanovit pravidla k rozlišování správných a nesprávných tvarů; byla to disciplína normativní, značně vzdálená čistému pozorování, a její hledisko bylo velmi úzké.²²

Pak se objevila filologie. Již v Alexandrii existovala „filologická“ škola, ale tento termín se užívá především pro vědecké hnutí, vyvolané v život Friedrichem Augustem Wolfem, hnutí, jehož začátek se datuje rokem 1777 a které pokračuje až do našich dnů.²³ Jazyk tu není jediným předmětem filologie; ta chce především ustalovat, vykládat a komentovat texty a toto její primární studium ji vede k tomu, že se začíná zabývat i literární historií, zvyky, institucemi atd.²⁴ a všude uplatňuje svou vlastní metodu, metodu kritickou. Pokud se dotkne // otázek jazykovědných, pak především proto, aby mohla srovnat texty různých období, určit jazyk, jenž je každému autorovi vlastní, rozluštit a vyložit nápisy pořízené v některém jazyce starobylém nebo nejasném. Tato zkoumání nepochybně připravovala půdu historické lingvistiky: již Ritschlovy práce o Plautovi lze nazvat lingvistickými.²⁵ Avšak filologická kritika má v této oblasti jeden nedostatek: příliš otrocky se přimyká k jazyku psanému a zapomíná na jazyk živý a mimoto její pozornost zaujímá téměř úplně řecký a latinský starověk. [14]

Třetí období začalo tehdy, když se zjistilo, že jazyky lze mezi sebou srovnávat. To dalo vzniknout srovnávací filologii čili „srovnávací gramatice“. V r. 1816 v díle nazvaném *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache* prošetřoval Franz Bopp vztahy, které sanskrit sjednocují s germánštinou, řečtinou, latinou atd.²⁶ Bopp nebyl první, kdo si těchto podobností všiml a kdo připustil, že všechny tyto jazyky náležejí k téže jediné rodině. To již učinil před ním především anglický orientalista W. Jones (1746—1794).

Avšak několik izolovaných výroků nedokazuje, že v r. 1816 význam a důležitost této pravdy byly chápány obecně.²⁷ Boppova zásluha tedy není v tom, že odhalil příbuznost sanskrtu a jistých evropských a asijských jazyků, ale v tom, že pochopil, že vztahy mezi příbuznými jazyky by se mohly stát předmětem autonomní vědy. To, co dosud nikdo neudělal, bylo objasňovat jeden jazyk druhým a vykládat tvary jazyka jednoho tvary druhého.

[15] Je sporné, zda by Bopp svou vědu dokázal vytvořit či aspoň vytvořit tak rychle bez objevu sanskrtu. Ten mu poskytl, jako třetí svědek vedle řečtiny a latiny, základnu k širšímu a solidnějšímu studiu a tato výhoda, jak se ukázalo, nečekanou náhodou ještě vzrostla tím, že // podmínky sanskrtu jsou pro vysvětlení tohoto srovnávání výjimečně příznivé.

Podívejme se na příklad. Uvažujeme-li paradigma latinského *genus* „rod“ (*genus, generis, genere, genera, generum* atd.) a paradigma řeckého *génos* „rod“ (*génos, géneos, génei, génea, genéōn* atd.), neřeknou nám tyto řady nic, pokud je chápeme izolovaně či pokud je srovnáváme mezi sebou. Ale hned je to jiné, jakmile připojíme odpovídající sanskrtskou řadu (*ganas, ganasas, ganasi, ganassu, ganasam* atd.).²⁸ Pouhý pohled tu stačí k postřehnutí vztahu, který existuje mezi řeckým a latinským paradigmatickým. Připustíme-li prozatím, že *ganas* představuje počáteční stav, protože to napomůže vysvětlení, lze dovodit, že *s* muselo v řeckých tvarech *gene(s)os* atd. odpadnout pokaždé, když se octlo mezi dvěma vokály. Dále lze dovodit i to, že za stejných podmínek se *s* v latině změnilo v *r*. Gramaticky pak sanskrtské paradigma upřesňuje pojem kmenu, který odpovídá jednotce (*ganas-*) plně určitelné a stálé. Latina a řečtina měly stav, který představuje sanskrtský, jen ve svých počátcích. Tím, že sanskrtský uchoval všechna indoevropská *s*, je tedy poučný. Je pravda, že v jiných ohledech rysy prajazyka zachoval méně dobře: například zcela rozvrátil vokální systém. Obecně však původní prvky, které zachoval, výzkumu skvěle napomáhají a náhoda ho tak učinila jazykem v mnoha případech zvláště způsobilým k objasnění druhých.

[16] Od samého počátku se vedle Boppa vynořují i jiní význační lingvisté: Jacob Grimm, zakladatel germanistiky (jeho *Deutsche Grammatik* vycházela v letech 1822 až 1836); Pott, jehož etymologické výzkumy zpřístupnily lingvistům značné množství materiálu; Kuhn, jehož práce se týkaly zároveň // lingvistiky a srovnávací mytologie, indologové Benfey a Aufrecht atd.²⁹

Konečně je mezi posledními představiteli této školy třeba zvláště vyzdvihnout Maxe Müllera, G. Curtia a Augusta Schleichera. Všichni tři, i když každý jinak, se o srovnávací studia značně zasloužili. Max Müller³⁰ je popularizoval skvělými přednáškami (*Lectures on the Science of Language*, 1861); přemírou svědomitosti však nijak netrpí. Význačný filolog Curti-

us,³¹ známý především svými *Grundzüge der griechischen Etymologie* (1879), byl jedním z prvních, kteří usmířili srovnávací gramatiku s klasickou filologií. Ta postup nové vědy sledovala s podezřívavostí a tato podezřívavost se stala obaplnou. A konečně to byl Schleicher,³² kdo se výsledky dílčích výzkumů první pokusil kodifikovat. Jeho *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (1861–62) je svým způsobem systematizace vědy, kterou založil Bopp. Tato kniha, která již dlouho prokazuje velkou službu, evokuje lépe než kterákoliv jiná tvárnost této srovnávací školy, která vytváří první období indoevropské lingvistiky.

Avšak této škole, která měla nespornou zásluhu na tom, že otevřela novou a plodnou oblast, se skutečnou lingvistickou vědu vytvořit nepodařilo. Nikdy se nesnažila vystihnout povahu předmětu svého studia. Bez takového základního kroku není totiž věda schopná si vypracovat svou metodu.

První chybou srovnávací gramatiky, jež v zárodku obsahuje i všechny další, bylo to, že ve svém zkoumání, omezeném ostatně na indoevropské jazyky, si nikdy nepoložila otázku, k čemu se hodí srovnání, která dělala, a co znamenají vztahy, které objevovala. Byla výlučně srovnávací namísto toho, aby byla historická. Srovnání je nepochybně podmínkou // pro každou historickou rekonstrukci nutnou, ale samo o sobě dělat závěry nedovoluje. A závěry těmto komparativistům unikaly tím více, čím více uvažovali o vývoji dvou jazyků jako přírodovědec, který sleduje růst dvou rostlin. Například Schleicher, který nás stále nabádá, abychom začínali od indoevropštiny a který se tudíž zdá být v jistém smyslu historikem, neváhá prohlásit, že *e* a *o* jsou v řečtině dva „stupně“ (*Stufen*) jediného vokalizmu. Tato myšlenka stupňů je vyvolána tím, že sanskrtský má systém vokálních alternací. Předpokládal, že těmito stupni musí projít samostatně a paralelně každý jazyk, jako procházejí rostliny téhož druhu stejnými fázemi vývoje na sobě nezávisle, a spatřoval v tomto řeckém *o* zesílený stupeň *e* stejně jako v sanskrtském *ā* zesílený stupeň *ā*. Ve skutečnosti jde o indoevropskou alternaci, jež se v řečtině a sanskrtsku odráží odlišně, aniž by šlo nutně o nějakou rovnost mezi efektem, který takto v jednom a v druhém jazyce vzniká (viz str. 186n.).³³

Tato výlučně srovnávací metoda s sebou nese celou řadu mylných pojetí, jež ničemu v realitě neodpovídají a jež jsou cizí skutečným podmínkám existence každé řeči. Jazyk se považoval za specifickou oblast, za čtvrtou říši přírodní, a odtud i metody uvažování, které by v jiné vědě vyvolaly údiv. Dnes již nemůžeme přečíst ani osm, deset řádek napsaných v oné epoše bez pozastavení se nad výstředností myšlení a termínů, které se tehdy k jejich ospravedlnění užívaly.

Avšak z hlediska metodologického není poznání těchto chyb bez zajíma-

[18] vosti: chyby jedné vědy v jejích začátcích jsou zvětšeným obrazem chyb, jichž se dopouštějí jednotlivci podnikající první vědecké výzkumy, // a v průběhu našeho výkladu budeme mít příležitost na některé upozornit.

Až kolem r. 1870 si lingvisté počali klást otázku, jaké jsou podmínky života jazyků. Povšimli si pak, že korespondence, které je spojují, jsou jen určitými stránkami jevu jazyka a že srovnávání je pouhým prostředkem, metodou k rekonstruování faktů.

Lingvistika ve vlastním smyslu, která srovnávání vyhradila jeho přesné místo, se zrodila při studiu románských a germánských jazyků. Zvláště romanistika, kterou začal Diez³⁴ — jeho *Grammatik der romanischen Sprachen* spadá do let 1836—1838 —, přispěla k přiblížení lingvistiky jejímu skutečnému předmětu. Neboť právě romanisté se nacházeli ve výsadní situaci, indoevropeistům neznámé. Znali latinu, prajazyk románských jazyků, a hojnost dokladů jim dovoľovala sledovat vývoj jednotlivých jazyků v detailu. Tyto dvě okolnosti omezily pole dohadů a daly celému zkoumání zvláště konkrétní podobu. V analogické situaci byli germanisté. Pragermánština není samozřejmě známá přímo, ale historie jazyků, které jsou z ní odvozeny, se dá s pomocí početných dokladů sledovat skrze dlouhá staletí. A germanisté, kteří byli realitě blíže, také dospěli k představám odlišným od představ prvních indoevropeistů.³⁵

[19] První impuls dal Američan Whitney,³⁶ autor knihy *Life and Growth of Language* (1875). Krátce poté se utvořila nová škola mladogramatiků (*Junggrammatiker*), jejíž čelní představitelé byli všichni Němci: K. Brugmann, H. Osthoff, germanisté W. Braune, E. Sievers, H. Paul, slavista Leskien atd.³⁷ Jejich zásluhou bylo, že uvedli do příslušné historické perspektivy // všechny výsledky srovnávání a že tak spojili fakty v jejich přirozené pořadí. Díky jim již nevidíme v jazyce organismus vyvíjející se sám od sebe, ale produkt kolektivního ducha jazykových skupin. Zároveň jsme si uvědomili, jak chybné a nedostatečné byly představy filologie a srovnávací gramatiky.³ Jakkoliv byla služba prokázána touto školou velká, přesto nelze říci, že by osvětlila otázku celou, a tak základní problémy obecné lingvistiky čekají ještě dnes na řešení.

³ De S. Tato nová škola, jež byla realitě mnohem blíže, vyhlásila terminologii komparativistů válku, a to zvláště nelogickým metaforám, které užívali. Od té chvíle se už nikdo neodvažoval říci „jazyk dělá to či ono“ či „život jazyka“ atd., protože jazyk není entita a existuje jen v myslích mluvčích. Není však potřeba zacházet příliš daleko, stačí se poslouchat. Jsou obrazy, bez nichž se nelze obejít. Vyžadovat, aby se užívaly jen termíny odpovídající faktům skutečného jazyka, znamená předstírat, že tyto fakty pro nás již ničím záhadným nejsou. K tomu je však ještě daleko, a neváhejme proto příležitostně užít některý z výrazů, které v té době byly ztracovány.³⁸

DRUHÁ KAPITOLA

Látka a úkol lingvistiky, její vztahy k dalším vědám³⁹

Látka⁴⁰ lingvistiky^a je dána především všemi manifestacemi lidské řeči, ať [20] už u divochů či u civilizovaných národů, nebo v obdobích starobylych, klasických či úpadkových, přičemž je v každé epoše třeba přihlížet nejen ke správné a „krásné řeči“, ale i ke všem dalším formám vyjádření. To však není všechno: jelikož řeč ve většině případů uniká přímému pozorování, musí lingvista přihlížet k psaným textům, protože mu umožňují poznat konkrétní jazyky minulé nebo vzdálené. Úkolem lingvistiky bude:

(a) popsat všechny jazyky s jejich historií,⁴¹ které jsou dostupné, což vede k popisu historie jazykových čeledí a pokud možno k rekonstrukci prajazyků každé čeledi;

(b) hledat síly, které trvale a obecně působí ve všech jazycích, a vystihnout obecné zákony, na něž lze zpětně vztáhnout všechny specifické jevy historie těchto jazyků;⁴²

(c) vymežit a definovat samu sebe.⁴³

Lingvistika má velmi úzké vztahy k jiným vědám, které si její data jednou vypůjčují, a podruhé jí zase poskytují svoje. Předěl, který je odděluje, // se [21] vždy nejeví ostře. Lingvistiku je například třeba pečlivě lišit od etnografie a prehistorie, kde jazyka je užíváno pouze jako dokumentu; a je třeba ji lišit i od antropologie,⁴⁴ jež studuje člověka jen z hlediska druhu, zatímco řeč je sociální fakt. Bylo by tedy třeba ji začlenit do sociologie? Jaké jsou vztahy mezi lingvistikou a sociální psychologií? V základu je v jazyce všechno psychologické povahy, včetně materiálních a mechanických projevů, jako jsou změny hlásek, a když lingvistika poskytuje sociální psychologii tak cenná data, není tedy její součástí? Takovýchto otázek se zde jen dotkneme a vrátíme se k nim později.

Ani vztahy lingvistiky k fyziologii není tak obtížné rozplést. Je tu jednostranný vztah v tom smyslu, že studium jazyků vyžaduje objasnění od fyziologie hlásek, ale samo jí neposkytuje žádné. Směšování obou disciplín tu v žádném případě není možné: to, co je na jazyce podstatné, je — jak uvidíme — zvukové povaze jazykového znaku cizí.⁴⁵

Pokud jde o filologii, tu jsme již vymezili: od lingvistiky se jasně liší navzdory styčným bodům obou věd a vzájemným službám, které si prokazují.

^a Pozn. překl. De Saussure tu definuje lingvistiku podle vnějšího principu jako vědu o řeči nebo o jazycích a dodává hned, že takto narážíme na otázku, co to je řeč. Je proto třeba se spokojit zatím s tím, že lingvistiku budeme definovat zvenčí pomocí všech projevů, jimiž si uvědomuje sama sebe a odlišuje se tak od ostatních věd (Engler 102 R).

Jaký je tedy konečně z lingvistiky užitek? Jen málo lidí má v tomto ohledu jasnou představu a na její upřesnění teď není prostor. Je však například zřejmé, že jazykové otázky zajímají všechny ty, kteří mají co dělat s textem, tj. historiky, filology atd. Ještě zřejmější je její důležitost pro všeobecnou kulturu: v životě jednotlivců i společnosti je řeč faktor důležitější než cokoliv jiného. Bylo by nemyslitelné, kdyby její studium zůstalo záležitostí několika specialistů; ve skutečnosti // se jí zabývá tak či onak každý. Paradoxním důsledkem tohoto zájmu, který se k ní pojí, je však to, že neexistuje jiná oblast, kde by se vylíhlo tolik absurdních představ, předsudků, přeludů a smyšlenek. Z psychologického hlediska tyto omyly nejsou zanedbatelné, avšak úkolem lingvisty je především je odhalit a co nejuplněji rozptýlit.

TŘETÍ KAPITOLA Předmět lingvistiky

§ 1. JAZYK A JEHO DEFINICE⁴⁶

[23] Co je integrálním a zároveň konkrétním předmětem⁴⁷ lingvistiky? Je to otázka obzvláště obtížná a později uvidíme proč. Spokojme se prozatím s tím, že si tuto obtíž budeme uvědomovat.

Jiné vědy pracují s předměty danými předem, které lze pak nazírat z různých hledisek; v naší oblasti nic podobného není. Někdo řekne francouzské slovo *nu* „nahý“: povrchního pozorovatele to bude svádět k tomu, aby v něm viděl konkrétní jazykový předmět. Avšak pozornější zkoumání v něm odhalí postupně tři či čtyři zcela různé věci podle toho, jakým způsobem se nazírá: jako zvuk, jako výraz určité myšlenky, jako ekvivalent latinského *nūdum*^a atd. Předmět ani zdaleka nepředchází hledisku, a dalo by se říci, že je to právě hledisko, které vytváří předmět; nic nám ostatně předem nefíká, že jeden ze způsobů nazírání dané otázky druhým předchází nebo nad nimi převažuje.

^a Pozn. překl. Ve svých vlastních poznámkách zde de Saussure opět zdůrazňuje tento málo doceňovaný fakt: „Abychom úhrn svých propozic mohli vhodně představit, je třeba se postavit na pevné a určité stanovisko. Přikloníme se však jen k tomu závěru, že připustit do lingvistiky jen jediný fakt definovaný pouze sám sebou je nesprávné . . .“ Diskusi kolem stanovení faktu a určení hlediska v lingvistice věnoval v této souvislosti de Saussure řadu stránek poznámek, z nichž editoři tu užíli jen několik vět (Engler 128 N).

Kromě toho, ať už přijmeme jakékoliv hledisko, ukazuje nám tento jazykový zjev stále dvě navzájem související tváře,⁴⁸ z nichž jedna platí jen skrze druhou.^a Například:

(1) Slabiky, jež artikulujeme, jsou akustické vjemy vnímané uchem, ale tyto zvuky by bez hlasových orgánů neexistovaly; takto existuje například *n* jen díky // vzájemnému vztahu mezi těmito dvěma stránkami. Jazyk tudíž nelze redukovat na zvuk, ani oddělovat zvuk od artikulace v ústech; a naopak tomu zase nelze vymezovat pohyby hlasových orgánů a odhlížet přitom od akustického vjemu (viz str. 71n.).

(2) Připusťme však, že zvuk je něco jednoduchého: dělá pak řeč ten? Nikoliv, je to jen nástroj myšlenky a neexistuje sám pro sebe. A tak se objevuje nová a znepokojivá souvislost: zvuk jako komplexní akusticko-vokální jednotka tvoří s myšlenkou naopak komplexní fyziologickou a mentální jednotku. A to ještě není všechno:

(3) Řeč má stránku individuální a sociální, a jednu si nelze představit bez druhé. Kromě toho:^b

(4) Řeč nepřetržitě implikuje zavedený systém i vývoj zároveň, v každém okamžiku je aktuální institucí i produktem minulosti. Na první pohled se zdá velmi jednoduché rozlišit mezi tímto systémem a jeho historií, mezi tím, co je, a tím, co bylo. Ve skutečnosti vztah, který tyto dvě věci sjednocuje, je tak těsný, že je lze stěží oddělit. Byla by tato otázka jednodušší, kdybychom uvažovali o tomto jazykovém jevu v jeho počátcích a kdybychom začínali například studiem řeči dětí?⁴⁹ Nikoliv, protože je vážným omylem se domnívat, že problém počátků se v matérii řeči liší od problému trvalých podmínek;⁵⁰ ze začarovaného kruhu se tak nedostaneme.

A tak, ať už k naší otázce přistupujeme z kterékoliv strany, nikde se nám integrální předmět lingvistiky nenabízí. Všude narážíme na toto dilema: buď se zaměříme na jedinou stránku každého problému a budeme riskovat, že nepostřehneme onu dvojstrannost naznačovanou výše; anebo, budeme-li řeč studovat z více stránek zároveň, se nám předmět lingvistiky bude jevit jako neuspořádaná změť věcí různé povahy a bez vzájemné souvislosti. Budeme-li takto postupovat, otvíráme tím dveře několika vědám jako psycho-

^a Pozn. překl. V nevydaných poznámkách tu de Saussure mluví o tom, že řeč lze zredukovat na pět šest dualit či párů věcí, zvláště mezi označovaným-označujícím, individuem-sociální masou, jazykem-mluvou, zvukem-artikulací, zvukem-smyslem, stránkou individuální-sociální, jazykem-jeho historií, jazykem mluveným-psaným (Engler 133n. N).

^b Pozn. překl. De Saussure tu také připomíná v přednáškách fakt různosti jazyka v různém smyslu: jednak se jazyky od sebe liší (v radikálním smyslu) a jednak je diferenciacie i v rámci téhož jazyka (v relativním smyslu, zvláště nářeční). Viz však pozdější kapitolu (Engler 143 R).

[25] logie, antropologie, normativní gramatika, filologie atd., které // jasně odlišujeme od lingvistiky, které by si však díky chybné metodě mohly na řeč dělat nárok jako na jeden ze svých předmětů.⁵¹

Z těchto potíží je podle našeho názoru jediné východisko: *od samého začátku je třeba se stavět na půdu jazyka a chápat ho jako normu všech ostatních manifestací řeči*. Mezi tolikerou dvojdomostí se jazyk jediný zdá ve skutečnosti přístupný autonomní definici a skýtá oporu, která uspokojuje naši mysl.

Co to však jazyk je?⁵² Podle našeho názoru se neshoduje s řečí,⁵³ jejíž je pouze určitou, třebaže nejdůležitější částí. Je zároveň společenským produktem schopnosti řeči a souborem nutných konvencí, přijatých společenským útvarem proto, aby se užití této schopnosti jednotlivci umožnilo. Jako celek je řeč mnohotvárná a různorodá. Zasahuje zároveň do několika oblastí, fyzické, fyziologické a psychické, a náleží přitom jak do oblasti jednotlivce, tak i společnosti. Nedá se zařadit do žádné kategorie lidských faktů, protože nevíme, jak vymezit její jednotu.

Naproti tomu jazyk je celek sám o sobě a princip klasifikace. Jakmile mu mezi fakty řeči přidělíme místo, zavedeme přirozený řád do souboru, který se žádné jiné klasifikaci nepodvoluje.

Proti tomuto principu klasifikace by se mohlo namítnout, že užívání řeči spočívá ve schopnosti, kterou máme od přírody, zatímco jazyk je cosi nabytého a konvenčního, co by mělo být podřízeno přirozenému instinktu, místo aby nad ním mělo vrch.

Je možné odpovědět toto.

Především není dokázáno, že funkce řeči, jak se manifestuje, když mluvíme, je zcela přirozená, to jest že naše hlasové ústrojí je určeno k mluvení stejně jako naše nohy k chození.⁵⁴ Lingvisté // v tomto ohledu nejsou ani zdaleka zajedno. Tak například Whitney, který jazyk připodobňuje k jedné z několika společenských institucí, je toho názoru, že svého hlasového ústrojí jako nástroje jazyka užíváme jen náhodou, protože nám to vyhovuje. Lidé by si mohli stejně tak dobře zvolit gesto a místo obrazů akustických užívat obrazů vizuálních.⁵⁵ Jeho teze je rozhodně příliš absolutní. Jazyk není společenská instituce podobná jiným ve všech ohledech (viz str. 102n. a str. 104n.); mimoto Whitney zachází příliš daleko i v tom, když tvrdí, že naše volba padla na hlasové orgány náhodou, že nám byla svým způsobem přírodou vnucena. Avšak v základním ohledu se zdá, že tento americký lingvista pravdu má: jazyk je konvence a je lhotejně, jaká je povaha dohodnutého znaku. Otázka hlasového ústrojí je tedy v problému řeči sekundární.

Tuto myšlenku by mohla potvrdit i jedna definice toho, co se nazývá *artikulovaná řeč*. V latině *articulus* znamená „článek, člen, pododdělení ve sle-

du věci“ a se zřetelem k řeči může artikulace označovat buď členění mluveného řetězu na slabiky, nebo členění řetězu významů na významové jednotky; v tomto smyslu se pak v němčině říká *gegliederte Sprache* „článkovaná řeč“. Příkladně-li se tohoto druhého vymezení, můžeme prohlásit, že pro člověka přirozená není mluvená řeč, ale schopnost vytvářet jazyk, tj. systém zřetelných znaků odpovídajících zřetelným idejím.⁵⁶

Broca zjistil, že schopnost mluvení je umístěna v třetím mozkovém závitě vlevo vpředu a o jeho zjištění se opíráme výše, když řeči přiřazujeme přirozenou povahu.⁵⁷ Víme však, že toto místo je uvedeno do souvislosti se vším, co se k řeči vztahuje, včetně písma. Zdá se, že tato zjištění spolu s pozorováními, k nimž se dospělo u různých forem afázie dané poškozením center // lokalizace, naznačují: (1) že různé poruchy ústní řeči jsou vzájemně propletené s poruchami psané řeči stovkami způsobů; (2) že u všech případů afázie a agrafie je zasažena spíše schopnost evokovat znaky pravidelné řeči nějakým určitým nástrojem, ať už je jakýkoliv, než schopnost produkovat ty či ony zvuky nebo psát ty či ony znaky. To vše nás vede k domněnce, že za funkcí různých orgánů existuje obecnější schopnost, která tyto znaky řídí a která je schopností jazykovou par excellence. A tak dospíváme ke stejnému závěru jako výše.⁵⁸

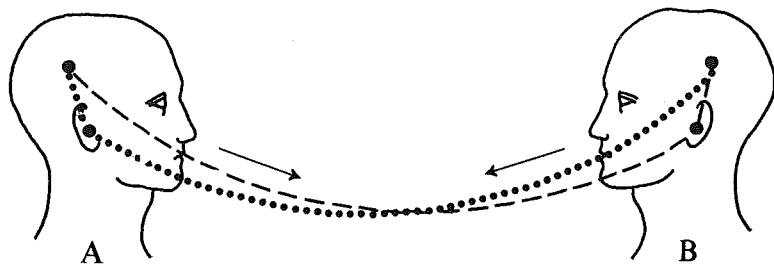
Pro přiřazení prvního místa ve studiu řeči jazyku můžeme konečně uvést ještě ten argument, že tato schopnost artikulovat slova,^{58a} ať už přirozená či nikoliv, se uskutečňuje jen za pomoci nástroje vytvářeného a poskytnutého společenstvím. Není proto žádnou smyšlenkou tvrdit, že jednotu dodává řeči právě jazyk.^{58b}

§ 2. MÍSTO JAZYKA VE FAKTECH ŘEČI⁵⁹

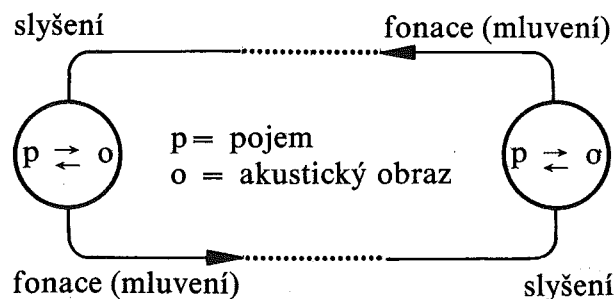
K tomu, abychom v úhrnu řeči mohli nalézt sféru, která odpovídá jazyku, musíme se zaměřit na individuální akt, který umožňuje rekonstruovat

^a Pozn. překl. Z dochovaných poznámek autorových (Engler 188) se dovídáme, že tu de Saussure o schopnosti produkce řeči uvažuje ve spojitosti s afázií (viz text) a užívá tu přitom i svůj pozdější termín *signologie* (do vydání nepojatý), který nakonec ve prospěch *sémiologie* opustil. Snaha zavést *signologii* vedle *signifiant* (označujícího), *signifié* (označovaného) a *signe* (znaku), zhruba ze stejné doby jako *označované* a *označující* (Engler 1980), měla pochopitelný cíl celou terminologii sjednotit na jediném základu.

okruh mluvy.⁶⁰ Tento akt předpokládá aspoň dva jedince, což je minimum nutné k tomu, aby tento okruh byl úplný. Uvažujme dvě osoby A a B, které spolu hovoří:

[28] [Výchozí bod okruhu je v mozku jednoho, například A, kde jsou fakta vědomí, která nazýváme pojmy, asociována s reprezentacemi jazykových znaků čili akustickými obrazy sloužícími k jejich vyjadřování. Předpokládejme, že daný pojem vyvolá v mozku odpovídající akustický obraz a tento čistě *psychický* jev pak je následován *fyzilogickým* procesem: mozek předává fonačním orgánům impuls odpovídající tomuto obrazu. Dále pak se zvukové vlny šíří od úst A k uchu B, což je proces čistě *fyzický*. A konečně okruh pokračuje v B v obráceném pořadí: z ucha do mozku, což je *fyzilogický* přenos akustického obrazu, a v mozku pak *psychická* asociace tohoto obrazu s odpovídajícím pojmem. Když pak mluví B, sleduje nový akt — od jeho mozku k mozku A — přesně stejný postup jako první a prochází postupně týmiž fázemi, což si můžeme znázornit takto:]^a

^a Pozn. překl. Viz Engler 197.

Tato analýza si nedělá nárok na úplnost: bylo by možné ještě odlišit čistý akustický vjem, identifikaci tohoto vjemu s latentním akustickým obrazem, svalový obraz fonace atd. Zahrnuli jsme jen ty prvky, které jsme považovali za základní, avšak náš náčrt dovoluje jedním rázem odlišit části fyzické (zvukové vlny), // *fyzilogické* (fonaci a slyšení) a *psychické* (verbální obrazy a pojmy). Nejdůležitější je však uvědomit si, že se verbální obraz se zvukem samým neshoduje a že je ve stejné míře *psychický* jako pojem, který je k němu asociován.

Okruh, který jsme tu znázornili, se dá ještě dělit:

(a) na vnější část (vibrace zvuků jdoucích od úst k uchu) a vnitřní část zahrnující vše ostatní;

(b) na *psychickou* část a část *nepsychickou*, přičemž *nepsychická* zahrnuje stejně tak *fyzilogické* fakty, jejichž sídlem jsou orgány, jako vnější *fyzické* fakty jednotlivce;

(c) na *aktivní* část a *pasivní*: vše, co přechází z centra asociace jednoho z mluvících do ucha druhého, je *aktivní*, a vše, co jde z ucha druhého do jeho centra asociací, je *pasivní*.⁶¹

V *psychické* části umístěné v mozku lze konečně nazvat vše, co je *aktivní* ($p \rightarrow o$), *exekutivním*, a vše, co je *pasivní* ($o \rightarrow p$), *receptivním*.

Je třeba dodat ještě schopnost asociace a koordinace, která se projevuje, jakmile už nejde o izolované znaky. Právě tato schopnost hraje největší úlohu v organizaci jazyka jako systému (viz str. 150n.).⁶²

K dobrému pochopení této úlohy je třeba opustit *individuální* akt, jenž je *pouhým* zárodkem řeči, a přistoupit k *faktu sociálnímu*.

Mezi všemi jednotlivci takto řeči spojenými vzniká jisté vyrovnání: všichni reprodukují — i když ne jistě přesně, ale jen *přibližně* — tytéž znaky sjednocené s týmiž pojmy.

Jaký je původ této *sociální* krystalizace? Která z částí tohoto okruhu tu za to může? Je // totiž velmi *pravděpodobné*, že se jí *neúčastní* všechny okruhy stejně.^a

^a Pozn. překl. Geneze pojetí jazyka (langue) prošla řadou fází, v nichž se autor snažil sám sobě ujasnit, zda k jazyku lze najít nějakou analogii jinde, srov. i jeho vlastní poznámky, jež následují. Vrhá to i zvláštní světlo na *arbitrárnost*, o níž se u znaku tolik diskutovalo a diskutuje. „Existuje v úhrnu známých věcí něco, co by se dalo k jazyku *přesně* přirovnat? — Je třeba hned zkraye poznamenat, že tato rozhodně *obtížná* otázka by pro nás *nijak* neměla mít ten *vágní* smysl, který má pro všechny ty, kteří se jí snažili *rozřešit*, aniž by aspoň *jednou* *předběžně* řekli, co si o samotném jazyce *myslí*. — Z našeho hlediska tato otázka *přechází* v *nutnost* se ptát na *co* zcela *odlišného* od toho všeho, co by se jí dalo *chápat*. *Přechází* v *nutnost* se ptát, zda *existuje* něco, nějaký *lidský* a *společenský* fakt, co by bylo *konvenční*; nějaký *fakt* *společenského* života, který je *zredukovatelný* na takovou *formuli*, jež by byla v *libovolný* moment, kdy se k ní *uchylujeme*, (1) *konvenční*, a tedy *arbitrární*, zcela *zbavená* *přirozeného* vztahu ke

[29]

[30]

Fyzickou část můžeme zahrnout rovnou. Když slyšíme mluvit jazykem, který neznáme, vnímáme sice zvuky, ale zůstáváme vně sociálního faktu, protože nerozumíme.

Ani psychická část se tu příliš neúčastní: exekutivní (realizační) stránka zůstává mimo, neboť k jejímu uplatnění nedochází nikdy hromadně. Je vždy individuální a je pod kontrolou jednotlivce; nazveme ji *mluvou*.⁶³

Skrze fungování receptivní a koordinativní schopnosti se u mluvčích tvoří vjemy, které jsou zřetelně u všech stejné. Jak lze tento sociální produkt znázornit, aby vynikl jazyk oprostěný od ostatního? Kdybychom mohli obsahnout úhrn verbálních obrazů uchovávaných u všech jednotlivců, dospěli bychom k sociálnímu svazku, kterým je jazyk vytvářen. Je to zásobnice, kterou praxí své mluvy členové téhož společenství naplňují, je to gramatický systém, který existuje v mozku každého, či přesněji v mozcích souhrnu jednotlivců. Jazyk totiž v žádném z nich není úplný a dokonale existuje jen v mase.⁶⁴

Oddělujeme-li jazyk od mluvy, oddělujeme zároveň i: (1) to, co je u jednotlivce sociálního; (2) to, co je podstatné, od toho, co je podružné a více či méně náhodné.⁶⁵

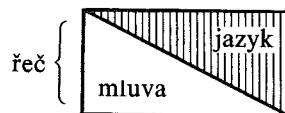
Jazyk není funkcí mluvčího. Je to produkt, který jedinec registruje pasívně, který nikdy nepředpokládá předchozí záměr a úvaha o něm přichází na řadu až při provádění klasifikace, o níž bude řeč na str. 150 a dál.^a

[31] Mluva je naopak individuální akt vůle a intelligence, a je v ní vhodné rozlišovat: //(1) kombinace, jejichž prostřednictvím mluvčí užívá kódu jazyka⁶⁶ k vyjádření své vlastní myšlenky; (2) psychickofyziologický mechanismus, jenž mu umožňuje tyto kombinace navenek vyjádřit.⁶⁷

Je třeba dodat, že jsme definovali věci a nikoliv slova, a stanovené distinkce nejsou tudíž nikterak postiženy jistými nejednoznačnými termíny, které se od jazyka k jazyku nekryjí. Tak například německé *Sprache* znamená jak

svému objektu a se zřetelem k němu absolutně nezávislá a bez zákonitosti; (2) sám o sobě není tento produkt vzhledem k tomu, co v tomto směru předcházelo, arbitrární a nezávislý. (A) Život skrze společnost, (B) život vnitřní. — Je tudíž třeba dodat, (3) že tato věc nesmí být přetržita, ani v rozmezí čtyřiaadvaceti hodin, a že každý její prvek je za tuto dobu nesčetněkrát opakován . . .“ (Engler 1974, 3296.)

^a Pozn. překl. Editoři tu vynechali vlastní autorovo schéma (Engler 244 D—S—J—C):

Srov. pozn. ke str. 106.

„jazyk“, tak i „řeč“ a *Rede* odpovídá zhruba „mluvě“, ale přibývá tu ještě zvláštní význam „promluvy“. Latinské *sermo* znamená spíše „řeč“ i „mluvu“, zatímco *lingua* označuje „jazyk“ atd. Žádné slovo neodpovídá přesně žádnému z pojmů, které jsme si upřesnili výše, a proto je každá definice slova marná. Vycházet při definici věci od slova je tedy metoda špatná.⁶⁸

Shrňme si tedy charakteristiky jazyka:

(1) Je to dobře vymezený objekt v různorodém souboru faktů řeči. Lze ho lokalizovat do určité části okruhu, ve které se auditivní obraz počíná asociovat s určitým pojmem. Je sociální částí řeči, vnější vůči jednotlivci, jenž ho sám o sobě nemůže ani vytvářet, ani modifikovat. Existuje jen díky určité předchozí úmluvě mezi členy společenství. Jednotlivec naproti tomu musí projít učením, má-li poznat jeho funkci; dítě si ho osvojuje postupně.⁶⁹ Je to cosi tak výrazného, že i člověk zbavený možnosti užívání mluvy si jazyk zachovává, pokud rozumí vokálním znakům, které slyší.

(2) Na rozdíl od mluvy je jazyk objekt, který lze studovat odděleně. Mrtvými jazyky již nemluvíme, ale jejich jazykový organismus si můžeme osvojit velmi snadno. Věda o jazyce se bez jiných prvků řeči může nejenom obejít, ba není ani možná, jsou-li tyto jiné prvky do ní přimíseny. //

(3) Zatímco řeč je různorodá, je takto vymezený jazyk stejnorodý: je to systém znaků, v němž to nejpodstatnější je jednota smyslu a akustického obrazu, a v němž obě části znaku jsou ve stejné míře psychické povahy.

(4) Jazyk není konkrétním objektem o nic méně než mluva, což je velkou výhodou při jeho studiu. I když jsou jazykové znaky v podstatě psychické, nejsou abstraktní; asociace utvrzované kolektivním konsensem, jejichž souhrn tvoří jazyk, jsou realitami, které mají své sídlo v mozku. Kromě toho jsou znaky jazyka takřikajíc hmatatelné a písmo je může fixovat v konvenčních obrazech, zatímco akty mluvy by ve všech detailech bylo nemožné fotografovat. Vyslovení i sebekratšího slova představuje velké množství svalových pohybů, jež je nesmírně obtížné rozpoznat a znázornit. Naproti tomu v jazyce je pouze akustický obraz a ten lze přeložit stálým vizuálním obrazem. Neboť odhlédneme-li od tohoto množství pohybů, kterých je třeba k realizaci akustického obrazu v mluvě, uvidíme, že žádný akustický obraz není nic jiného než úhrn omezeného počtu prvků čili fonémů, které lze zase evokovat odpovídajícím počtem znaků v písmu. A právě tato možnost fixovat věci týkající se jazyka způsobuje, že ho slovník a gramatika mohou zobrazovat věrně, neboť jazyk je zásobnice akustických obrazů a písmo je konkrétní formou^a těchto obrazů.⁷⁰

^a Pozn. překl. Engler tento odstavec považuje za méně jasný. Má za to, že de Saussure snad chtěl především říci to, že akustický obraz umožňuje slovo skrze fonaci realizovat okamžitě, i když na to popis artikulačních pohybů neukazuje (Engler 263).

[32]

§ 3. MÍSTO JAZYKA V LIDSKÝCH FAKTECH. SÉMIOLOGIE⁷¹

[33] Tyto rysy jazyka nám odkrývají ještě jeden další a důležitější. Jazyk, takto vymezený v souboru faktů // řeči, lze řadit mezi lidské fakty, zatímco řeč nelze.

Viděli jsme tedy, že jazyk je sociální instituce; řadou rysů se však od jiných, tj. politických, právních a dalších institucí liší.^a Abychom porozuměli jeho zvláštní povaze, je třeba sem zahrnout celý nový řád faktů.

Jazyk je znakový systém vyjadřující ideje, a je tak srovnatelný s písmem, abecedou hluchoněmých, symbolickými rituály, zdvořilostními formami, vojenskými signály atd. Je však z těchto systémů nejdůležitější.⁷²

Lze si tedy představit vědu, která studuje život znaků v životě společnosti. Tvořila by část sociální psychologie a v důsledku toho i obecné psychologie; nazveme ji *sémiologie*^b (z řeckého *sēmeion* „znak“).^{73a} Ukázala by nám, z čeho sestávají znaky a které zákony je řídí. Protože zatím neexistuje, nelze říci, čím bude; má však právo na existenci a její místo je již předem vytyčeno. Lingvistika je pouze částí této obecné vědy a zákony objevené sémiologií bude možné uplatnit i na lingvistiku. Ta se tak octne v oblasti jasně vymezené v souboru lidských faktů.

[34] Na psychologovi je, aby určil přesné místo sémiologie;^c úkolem lingvisty je definovat to, co tvoří z jazyka v souboru sémiologických faktů zvláštní systém. K této otázce se vrátíme později;^{73b} zatím si zapamatujme jedno: jestliže jsme teď poprvé mohli lingvistice přiřadit místo mezi // vědami, pak jen proto, že jsme ji uvedli do souvislosti se sémiologií.

Proč není dosud sémiologie uznána za autonomní vědu se svým vlastním předmětem jako všechny ostatní vědy? Bloudíme tu v kruhu: na jedné straně není pro pochopení povahy tohoto sémiologického problému nic vhodnějšího než jazyk, na druhé straně však je pro jeho správnou formulaci třeba studovat jazyk sám o sobě. Dosud byl jazyk totiž téměř vždy pojímán v souvislosti s něčím jiným, z jiných hledisek.

^a Pozn. překl. V přednáškách de Saussure vztah jazyka a dalších společenských institucí různě rozváděl, srov.: „Ale tyto instituce se týkají jen určitých jedinců v určitých okamžicích. Žádná jiná než jazyk však není určena všem a nevyžaduje, aby se jí každý účastnil a měl na ni vliv. Většinu institucí lze zkorrigovat a pozměnit promyšleným a vědomým zásahem. U jazyka to možné není, ani pro akademie.“ (Engler 273 D.)

^b Ed. Je třeba se vyhnout směšování *sémiologie* se *sémantikou*, která studuje změny významů a které de Saussure soustavný výklad nevěnoval; její základní princip je zformulovaný na str. 104.

^c De S. Srov. A. Naville, *Classification des sciences*, 2. vyd., str. 104.

Především existuje povrchní představa široké veřejnosti: vidí v jazyku pouhou nomenklaturu (viz str. 95), což brání jakémukoliv zkoumání jeho skutečné povahy.⁷⁴

Dále je tu hledisko psychologa, který se zabývá mechanismem znaku u individua; je to metoda nejsnadnější, ale nevede dále než k individuálnímu provedení a nepostihuje znak, který je svou podstatou sociální.

Anebo, i když si uvědomíme, že znak je třeba ze sociálního hlediska studovat, můžeme si všimnout — víceméně v závislosti na své vůli — jen těch rysů jazyka, které ho spojují s ostatními institucemi. Takovým způsobem svůj cíl mineme a zanedbáme charakteristiky, které patří pouze sémiologickým systémům obecně a jazyku zvlášť. Podstatnou vlastností znaku, jež se však na první pohled jeví nejméně zřetelně, je totiž to, že se vždy do určité míry vymyká vůli jednotlivce i společnosti.

Tak se tato vlastnost projevuje zřetelně až v jazyce, manifestuje se však ve věcech, které se studují nejméně, a v důsledku toho si pak nutnost či zvláštní užitečnost sémiologické vědy dobře neuvědomujeme. My však napak tento jazykový problém chápeme jako především sémiologický, a všechny naše vývody vděčí za svůj význam // tomuto důležitému faktu. [35] Chceme-li odhalit pravou povahu jazyka, musíme se především chopit toho, co má společného se všemi ostatními systémy téhož řádu, a jazykové faktory, které se na první pohled jeví velmi důležité (například funkce hlasového ústrojí), stačí uvažovat až v druhé řadě, pokud neslouží k rozlišení jazyka od jiných systémů. Touto cestou tento jazykový problém nejenom objasníme, ale při uvažování o rituálech, zvycích atd. jako znacích vyvstanou tyto fakty, jak doufáme, v novém světle a vyvolají potřebu je zahrnout do sémiologie a vykládat je skrze zákony této vědy.

ČTVRTÁ KAPITOLA

Lingvistika jazyka a lingvistika mluvy⁷⁵

Tím, že jsme vědě o jazyku určili její pravé místo v souboru studia řeči, [36] ujasnili jsme si zároveň i místo celé lingvistiky. Všechny další prvky řeči, které vytvářejí mluvu, se samy podřizují této první vědě a právě v důsledku této podřizovanosti nacházejí všechny části lingvistiky své přirozené místo.

Uvažme například produkci zvuků, které jsou pro mluvu nutné: hlasové orgány jsou jazyku stejně vnější, jako jsou elektrická zařízení sloužící k přepisu morseovky vnější této abecedě; a fonace, tj. realizace akustických obrazů, v ničem systém sám nezasahuje. Z tohoto hlediska lze jazyk přirovnat k symfonii, jejíž realita je nezávislá na způsobu provedení; chyby, jichž

se hudebníci, kteří ji hrají, mohou dopustit, tuto realitu nijak neohrožují.⁷⁶

[37] Proti takovému oddělování fonace a jazyka lze postavit fonetické transformace, alternace hlásek, které vznikají v mluvě a které mají tak hluboký vliv na osud samotného jazyka. Máme skutečně právo předstírat, že jazyk existuje nezávisle na těchto jevech? Ano, // neboť postihují pouze materiální substanci slov. Pokud zasahují jazyk jakožto systém znaků, pak jen nepřímo, změnou interpretace, která z toho vyplývá; tento jev totiž v sobě nic fonetického nemá (viz str. 113). Zkoumat příčiny těchto změn může být zajímavé, a v tom nám pomůže studium hlásek, ale není to podstatné: ve vědě o jazyce vždy stačí zjistit hláskové transformace a propočítat jejich účinek.

To, co jsme si řekli o fonaci, platí i o všech ostatních částech mluvy. Činnost mluvčího je třeba studovat v souboru disciplín, které v lingvistice nemají místo jinak než svým vztahem k jazyku.

Studium řeči se tedy skládá ze dvou částí: první, jež je základní — má za svůj předmět jazyk, který je svou podstatou společenský a na jedinci nezávislý —, je výlučně psychická; druhá, jež je druhotná — má za svůj předmět individuální část řeči, to jest mluvu včetně fonace —, je psycho-fyzická.⁷⁷

Oba předměty jsou nesporně úzce spjaté a vzájemně se předpokládají: jazyk je nutný k tomu, aby mluva byla srozumitelná a dosáhla všech svých účinků, mluva je zase nutná k tomu, aby se vytvořil jazyk; historicky fakt mluvy vždy předchází.^a Jak jinak by člověk přišel na to, asociovat ideu s verbálním obrazem, [kdyby toto spojení nezjistil napřed v aktu mluvy? Naproti tomu se svou mateřštinu učíme tím, že posloucháme druhé; v našem mozku se ukládá až po sledu nesčetných zkušeností.]^b A konečně, vývoj jazyka způsobuje mluva: právě vjemy nabývané poslechem druhých modifikují naše jazykové návyky. [Mezi jazykem a mluvou je tedy vzájemná závislost:]^c jedno je zároveň nástroj i produkt druhého. To vše // však nebrání

[38] tomu, aby jazyk a mluva byly dvě naprosto odlišné věci.⁷⁸

Jazyk existuje ve společenství v podobě úhrnu otisků uložených v každém mozku, tak trochu jako slovník, jehož všechny totožné výtisky byly rozděleny mezi jednotlivé osoby (viz str. 50). Je to tedy cosi, co existuje

^a Pozn. překl. Srov. záznam z posledního kursu: „V jazyce není nic, co by se do něj nedostalo (přímo či nepřímo) prostřednictvím mluvy, to jest prostřednictvím úhrnu vnímaných mluv (des paroles perçues), a ani naopak není mluva jinak možná než propracováním produktu, jenž se nazývá jazyk a který jedinci poskytuje ty prvky, z nichž může svou mluvu skládat.“ „K tomu, aby se dosáhlo shody, z níž vyjde jazyk, je třeba mluvy tisíců jednotlivců.“ (Engler 344—5 C.)

^b Pozn. překl. Srov. Engler 348—9.

^c Pozn. překl. Srov. Engler 351.

v každém z nich, je zároveň společné všem, je však mimo vůli těch, v nichž je to uchovááno. Tento způsob existence jazyka lze znázornit formulí:

$$1 + 1 + 1 + 1 \dots = I \text{ (kolektivní model)}^{79}$$

Jakým způsobem je v tomtéž společenství přítomná mluva? Je úhrnem toho, co lidé říkají, a zahrnuje: a) individuální kombinace závislé na vůli mluvčích, b) stejně individuálně závislé akty fonace, nutné k realizaci těchto kombinací.⁸⁰

V mluvě tudíž není nic kolektivního, její manifestace jsou individuální a momentální.^a Nejde tu o nic jiného než o úhrn jednotlivých případů podle formule:

$$(1 + 1' + 1'' + 1''' \dots)$$

Z těchto všech důvodů by spojovat a nazírat jazyk a mluvu z jediného hlediska bylo iluzorní. Celek řeči je nepoznatelný, protože není homogenní, avšak navrhovaná distinkce a subordinace vše vysvětluje.

To je první větvení, na které narazíme, pokoušíme-li se zformulovat teorii řeči. Je třeba volit mezi dvěma cestami, kterými se nelze ubírat zároveň; je třeba je sledovat každou zvlášť.

Termín lingvistika lze, striktně řečeno, užít pro každou z obou těchto disciplín a lze mluvit i o lingvistice mluvy.⁸¹ Nelze ho však směřovat // s lingvistikou ve vlastním smyslu, jejímž jediným objektem je jazyk. [39]

Tou se budeme zabývat výlučně, a pokud si v průběhu svých výkladů vypomůžeme ze studia mluvy, budeme vždy dbát na to, aby se hranice mezi těmito dvěma oblastmi nesetřely.

^a Pozn. překl. V této souvislosti není bez zajímavosti autorovo pojetí *stylu* a *stylistiky* ve vztahu k oběma lingvistikám, které pochází z jeho vlastních poznámek; o *stylu* ani *stylistice* se v C.L.G. jinak nikde nevyjadřuje. „Název *stylistika* je zaveden z nedostatku jiného. Styl a *stylistika* vyvolávají nešťastnou dvojznačnost ... Slovo *styl* vyvolává ideu osoby, jednotlivce, individuálního postupu. *Stylistika* ... hodlá právě naopak studovat výrazové prostředky jazyka v té míře, v jaké mají potvrzení obecného úzu, v té míře, v jaké spadají do kategorie sociálního faktu a jsou tudíž fixovány vně jednotlivce ... Slovo *styl* vyvolává ideu toho, co je spisovné, či aspoň toho, co je *psané*. Aniž by se zřikala toho, co je *psané*, spatřuje *stylistika* svůj předmět především v pozorování toho, co je mluvené, ve formách živé řeči, textem zachycené či nezachycené. Styl závisí na liteře, zatímco *stylistika* se nejraději staví za ni, do sféry čisté mluvy. Za svůj *cíl* už *stylistika* nemá styl, i když i to může být užitečné. Není to věda normativní, dekretující pravidla. Usiluje o to, být vědou čistého pozorování zachycující a klasifikující fakty ... s cílem toto pozorování zobecnovat a dospět k teorii aplikovatelné na různé jazyky (*langues*).“ (Engler 1974, 3347.)

PÁTÁ KAPITOLA

Vnitřní a vnější prvky jazyka⁸²

[40] Naše definice jazyka předpokládá, že z něj vyloučíme vše, co je cizí jeho organismu, jeho systému, zkrátka vše, co se označuje termínem „vnější lingvistika“.⁸³ Avšak tato lingvistika se zabývá důležitými věcmi a ty máme také především na mysli, když začínáme se studiem řeči.

Jsou to především všechny styčné body, které lingvistika má s etnologií, všechny vztahy, které mohou existovat mezi historií jazyka a historií rasy či civilizace. Tyto dvě historie se prolínají a mají mezi sebou vzájemné vztahy. Připomíná to trochu korespondence konstatované mezi jazykovými jevy ve vlastním smyslu (viz str. 44n.). Zvyky národa se odrážejí v jeho jazyce a naopak proti tomu to je do velké míry jazyk, který vytváří národ.⁸⁴

Na druhém místě je třeba se zmínit o vztazích, které existují mezi jazykem a politickou historií. Velké historické události jako například římské výboje měly na celou řadu jazykových faktů nedozírný vliv. Kolonizace, což je jen jedna z forem takového výboje, přenáší určitý konkrétní jazyk do odlišného prostředí a to má za následek změny v tomto jazyce. Na podporu tohoto tvrzení tu lze citovat celou řadu skutečností: tak například Norsko přešlo dánštinu, když se politicky sjednotilo s Dánskem, i když se tohoto jazykového vlivu dnes // Norové snaží zbavit. Ani vnitřní politika států není pro život jazyků nedůležitá: některé vlády, jako například ve Švýcarsku, připouštějí koexistenci několika konkrétních jazyků, jiné, jako například ve Francii, usilují o jazykovou jednotnost. Pokročilý stupeň civilizace je příznivý rozvoji speciálních jazyků (právního jazyka, vědecké terminologie aj.).⁸⁵

To nás přivádí k třetímu bodu: vztahům jazyka k nejrůznějším institucím, církvi, škole atd. Ty jsou zase těsně spjaty s literárním vývojem jazyka, což je jev tak obecný, že je sám neoddelitelný od politické historie. Spisovný jazyk překračuje ve všech ohledech meze, které mu zjevně vytyčuje literatura;^a uvažme jen vliv salónů, dvora, akademií. Naproti tomu však nastoluje vážnou otázku konfliktu, který vzniká mezi ním a místními dialektami (viz str. 220n.). Lingvista musí zkoumat i vzájemné vztahy mezi jazykem knihy a běžným jazykem, neboť každý spisovný jazyk, produkt kultury, jednou odtrhne svou existenci od své přirozené sféry, od mluveného jazyka.⁸⁶

Konečně ještě k vnější lingvistice patří i vše to, co se vztahuje ke geografickému rozmístění jazyků a jejich nářeční roztržitosti. Právě v tomto

^a Pozn. překl. *La langue littéraire* je tu přeloženo jako *spisovný jazyk* podle smyslu, znamená však především *jazyk literární, literatury*.

ohledu se rozdíl mezi ní a lingvistikou vnitřní jeví bezpochyby jako nejparadoxnější, protože geografický faktor je těsně spjat s celým jazykem; přesto však se ve skutečnosti vnitřního organismu konkrétního jazyka nedotýká.⁸⁷

Tvrdilo se, že je naprosto nemožné všechny tyto otázky oddělovat od studia jazyka ve vlastním smyslu. Takovému hledisku převládalo zvláště poté, co se položil takový důraz na „réalie“. Stejně jako je vnitřní organismus rostliny modifikován vnějšími faktory jako terén, klima atd., není pak i // gramatický organismus stále závislý na vnějších faktorech jazykové změny? Zdá se, že výklad technických termínů a výpůjček, jimiž se jazyk jen hemží, je nesprávný, neuvážíme-li jejich původ. Je možné odlišit přirozený, organický vývoj určitého konkrétního jazyka od jeho umělých forem, jako je literární (spisovný) jazyk, které jsou dány faktory vnějšími a tedy neorganickými? Cožpak nelze neustále pozorovat, jak se vedle místních dialektů vyvíjí i jazyk společný?

Domníváme se, že studium vnějších jazykových jevů je velmi plodné. Je však chyba tvrdit, že poznat vnitřní organismus jazyka nemůžeme. Uvažme například přejímání cizích slov. O něm můžeme rovnou konstatovat, že v životě jazyka není prvkem nijak stálým. V jistých odlehklých údolích existují dialekty, které takřka nikdy nepřijaly jediný umělý termín zvnějšku. Znamená to, že takové konkrétní jazyky stojí mimo pravidelné podmínky řeči, nejsou schopné o ní poskytnout nějakou představu a že právě tyto jazyky vyžadují „teratologické“^a studium, jelikož nikdy neprošly misením? Přejaté slovo však především už nepůsobí jako takové, ježto je studováno uvnitř systému; existuje tu jen skrze svůj vztah a protiklad ke slovům s ním asociovaným, stejně jako libovolný autochtonní znak. Obecně vzato, není nikdy nutné znát okolnosti, za nichž se jazyk vyvíjel.⁸⁸ O určitých jazycích, jako je avesta a staroslověnština, se ani přesně neví, které národy jimi mluvily, avšak tato neznalost nám nijak nebrání v tom, abychom je studovali zevnitř a popisovali proměny, kterými prošly.⁸⁹ V každém případě se rozlišení těchto dvou hledisek vnucuje, a čím pečlivěji je budeme dodržovat, tím lépe.

Nejlepším důkazem pro toto rozdělení je to, že každé hledisko si vytváří odlišnou metodu. Vnější lingvistika může hromadit detail na detail a nebude se cítit v kleštích systému svíraná. Každý autor bude například seskupovat fakty vztahující se k rozšíření jazyka mimo své území po svém. Bude-li zjišťovat faktory, které vytvořily jazyk spisovný vedle dialektů, bude se mo-

^a Pozn. překl. Tj. týkající se obud, netvorů apod.

ci vždy uchýlit k prostému výčtu,^{89a} bude-li chtít fakty uspořádat více či méně systematicky, bude to dělat výlučně z důvodů jasnosti.

U vnitřní lingvistiky je to vše jiné: nespokojí se s uspořádáním jen tak le-dajakým, neboť jazyk je systém, který zná jen svůj vlastní řád. Pochopíme to lépe, srovnáme-li ho se hrou v šachy.⁹⁰ V ní je poměrně lehké rozlišit to, co je vnější a co je vnitřní. Skutečnost, že přešla z Persie do Evropy, je vnější povahy; vnitřní povahy je naproti tomu vše, co se týká jejího systému a pravidel. Nahradíme-li dřevěné figurky slonovinovými, nemá tato změna na systém žádný vliv; jestliže však počet figurek zmenším nebo zvětším, zasáhne takováto změna značně „gramatiku“ této hry. Je třeba zdůraznit i to, že rozlišení takového druhu vyžadují určitou pozornost. V každém případě je pak třeba si klást otázku po povaze jevu a při jejím správném zodpovězení dodržovat toto pravidlo: vnitřní je vše, čím se systém v jakémkoliv stupni mění.⁹¹

ŠESTÁ KAPITOLA Reprezentace jazyka písmem

§ 1. NUTNOST STUDIA TOHOTO TÉMATU⁹²

[44] Konkrétním předmětem našeho studia je tedy společenský produkt uložený v mozku každého jednotlivce, to jest jazyk. Tento produkt se však podle různých jazykových skupin liší: co je dáno, jsou jednotlivé jazyky. Lingvista je nucen jich poznávat co nejvíce, aby z jejich pozorování a srovnání mohl vydělit, co je na nich univerzálního.

Obecně je totiž známe jen skrze písmo. Už do naší mateřštiny zasahuje znovu a znovu písemný doklad. A jde-li o poněkud vzdálenější mluvený konkrétní jazyk, je třeba se uchýlovat k písemným svědectvím ještě více a tím spíše pak u jazyků, které již neexistují. Abychom mohli mít k dispozici ve všech případech přímé doklady, bylo by třeba stále dělat to, co se teď dělá ve Vídni a Paříži: sbírat fonografické vzorky všech jazyků.⁹³ I tak by však bylo třeba se uchýlit k písmu, abychom druhé mohli seznámit s texty, zaznamenanými tímto způsobem.

A tak třebaže je písmo samo o sobě vnitřnímu systému jazyka cizí, nelze abstrahovat od postupu, jímž je jazyk nepřetržitě reprezentován. Užitečnost, nedostatky a úskalí písma je třeba znát.

§ 2. PRESTIŽ PÍSMĀ. PŘÍČINY JEHO ROSTOUCÍHO VLIVU NA MLUVENOU FORMU⁹⁴

Jazyk a písmo jsou dva odlišné znakové systémy, přičemž druhý existuje výlučně proto, aby reprezentoval první. Předmět lingvistiky není vymezen kombinací psaného a mluveného slova, jejím jediným předmětem je slovo mluvené. Avšak psané slovo je tak úzce spjato se slovem mluveným, jehož je obrazem, že si nakonec přisvojuje hlavní úlohu a reprezentaci zvukového znaku se pak přikládá stejná důležitost jako tomuto znaku samotnému, ba větší. Je to, jako bychom věřili, že pro poznání někoho je třeba se spíše dívat na jeho fotografii než na obličej.

Tato iluze existovala vždy a trpí jí i současné názory, které se o jazyce šíří. Tak se má například obecně za to, že určitý jazyk se mění rychleji, když nemá písmo. To je však velký omyl. Písmo za jistých podmínek může změny jazyka zpomalit, ale jeho uchování není naopak nepřítomností písma nijak postiženo. Litevština, již se mluví ještě dnes ve východním Prusku a části Ruska, je ve svých písemných dokladech známa až po roce 1540. Jako celek však nabízí i v tomto pozdním období stejně věrný obraz indoevropštiny jako latina třetího století před Kristem. Tento jediný příklad stačí k tomu, aby ukázal, nakolik je jazyk na písmu nezávislý.

Některé drobné jazykové fakty se dochovaly bez pomoci jakéhokoliv záznamu. Během celého období horní němčiny se psalo *töten* „usmrtit“, *fuolen* „cítit“ a *stözen* „strčit“, zatímco na konci dvanáctého století se proti *stözen*, které přetrvalo, objevily tvary *töten*, *füelen*. Odkud se tento rozdíl vzal? Všude, kde k němu došlo, bylo //v následující slabice *y*. Pragermánština měla **daupyan*, **fölyan*, ale **stautan*. Na samém prahu psaného období, kolem r. 800, toto *y* bylo natolik oslabeno, že po něm v písmu není pro tři století ani stopa. Zanechalo však slabou stopu ve výslovnosti. A přesto se kolem r. 1180, jak jsme viděli výše, jakoby zázrakem objevilo znovu v podobě „umlautu“. Tak byl tento odstín výslovnosti přenesen bez pomoci písma.

Jazyk má tedy ústní tradici na písmu nezávislou a stálou i jinak; brání nám však prestiž písemné formy, abychom si to uvědomili. V tom se mýlili první lingvisté stejně jako před nimi humanisté. Sám Bopp nedělal jasný rozdíl mezi písmenem a hláskou; při jeho čtení máme dojem, že jazyk je od své abecedy neoddělitelný. I jeho bezprostřední následovníci se chytli do stejné léčky. Grafický záznam *th* pro frikativu *þ* vedl Grimma k názoru, že tu jde nejen o dvojí hlásku, ale že to je i aspirovaná okluzíva; odtud pak i místo, které jí přidělil ve svém zákonu o hláskovém posouvání (neboli *Lautverschiebung*; viz str. 174). Ještě dnes si vzdělaní lidé pletou jazyk s jeho pravopisem. Copak neřekl Gaston Deschamps o Berthelotovi, že „za-

[45]

[46]

chránil francouzštinu před zkázou“, protože se postavil proti pravopisné reformě?⁹⁵

Jak si však lze tuto prestiž písma vysvětlit?

(1) Především nás grafický obraz slov upoutává jako trvalý a pevný objekt, jenž je proti hláске vhodnější k vytváření jednoty jazyka v průběhu času. Třebaže je tento svazek umělý a vytváří jednotu zcela fiktivní, je mnohem snazší držet se jej než přirozeného a jediného pravého svazku, svazku s hláskou.

[47] (2) Zrakové vjemy většiny lidí jsou jasnější a trvalejší než vjemy zvukové, proto se jim dává přednost. // Grafický obraz se nakonec prosazuje na úkor zvuku.

(3) Spisovný jazyk nezaslouženou důležitost písma ještě zvyšuje. Má své slovníky a gramatiky, ve školách se učí z knih a prostřednictvím knih, takže se zdá, že jazyk je řízen určitým kódem, ba že tímto kódem je právě psané pravidlo, podléhající přísnému úzu: pravopisu. Takto se písmu přikládá primární důležitost. Lidé nakonec zapominají, že se napřed učí mluvit a potom psát, a přirozený sled se převrací.

(4) Konečně v těch případech, kdy dochází k nesouladu mezi jazykem a pravopisem, může takový spor rozřešit jen těžko někdo jiný než lingvista. Protože mu však v takových záležitostech není popřáváno sluchu, nabývá psaná forma téměř osudně vrchu, ježto každé řešení od ní požadované je snadnější; písmo si tak samo o sobě přisvojuje důležitost, na kterou nemá právo.

§ 3. SYSTÉMY PÍSMÁ⁹⁶

Jsou jen dva systémy písma:

(1) Ideografický systém, ve kterém je slovo reprezentováno jediným znakem, jenž nesouvisí s hláskami, z nichž je složeno. Tento znak se vztahuje ke slovu jako celku a nepřímo pak i k ideji, kterou vyjadřuje. Klasickým příkladem tohoto systému je písmo čínské.

(2) Systém obecně nazývaný „fonetický“, který usiluje o reprodukci sledu po sobě jdoucích hlásek ve slově. Fonetická písma jsou někdy slabičná, někdy alfabetská, to jest jsou založená na dále neredukovatelných prvcích mluvy.

Kromě toho se ideografická písma lehce stávají písmi smíšenými: některé ideogramy, pozbyvší svou prvotní hodnotu, začnou nakonec reprezentovat izolované hlásky.⁹⁷

[48] Řekli jsme si, že psané slovo má sklon v naší mysli nahrazovat slovo mluvené, což platí pro oba systémy písma, avšak v prvním systému je tato tendence silnější. Pro Číňana jsou ideogram a mluvené slovo znakem téže

ideje ve stejné míře. Písmo je pro něj druhým jazykem, a když se v rozhovoru vyskytnou dvě mluvená slova, která zní stejně, uchýlí se pro vyložení své myšlenky ke slovu psanému. Protože však tato záměna může být absolutní, nemá tytéž nepříjemné důsledky jako v našem písmu; slova různých čínských dialektů odpovídající téže ideji se stejně dobře vážou s týmž grafickým znakem.

Své zkoumání omezíme na fonetický systém, zvláště na ten, který se užívá dnes a jehož prototypem je řecká abeceda.

Jakmile taková abeceda vznikne, podává dost racionální obraz jazyka, pokud nepůjde o abecedu vypůjčenou a již poznamenanou nedůslednostmi. Z logického hlediska je zvlášť pozoruhodná řecká abeceda, jak uvidíme na str. 71. Avšak tento soulad mezi grafikou a výslovností není trvalý. Proč? To je třeba prozkoumat.

§ 4. PŘÍČINY NESOULADU MEZI GRAFIKOU A VÝSLOVNOSTÍ⁹⁸

Z různých příčin tohoto nesouladu si na chvíli všimneme jen těch nejdůležitějších.^a

Především se jazyk neustále vyvíjí, zatímco písmo má sklon k ustrnutí. Z toho vyplývá, že grafika již nakonec neodpovídá tomu, co má reprezentovat. Určitá notace, která je důsledná v daném okamžiku, bude o století později absurdní. Lidé nějaký čas grafický znak modifikují, aby ho přizpůsobili změnám ve výslovnosti, // ale pak toho zanechají. Tak se dospělo k francouzskému *oi*. [49]

Vyslovovalo se:	Psalo se:
v 11. století: <i>rei, lei</i>	<i>rei, lei</i> (tj. „král, zákon“)
ve 13. století: <i>roi, loi</i>	<i>roi, loi</i>
ve 14. století: <i>roè, loè</i>	<i>roi, loi</i>
v 19. století: <i>rwa, lwa</i>	<i>roi, loi</i>

Jak je vidět, změny, ke kterým ve výslovnosti došlo, se sledovaly až do druhého období, takže určité etapě historie jazyka odpovídá etapa historie

^a Pozn. překl. Připomeňme si tu autorovo shrnutí situace *pravopisu* (z 3. kursu): „V důsledku automatického jevu musí být pravopis s ohledem na čas nutně nedůsledný. V první chvíli znak hodnotu zvuku fixuje přesně. Ale zvuk se mění, zatímco grafický záznam zůstává nezměněný.“ (Engler 513 Ca.) V textu C.L.G. se mluví jen o grafice.

grafiky. Od 14. století však písmo zůstává nezměněné, zatímco jazyk se vyvíjí dál, a od toho okamžiku se nesoulad mezi ním a ortografií stává stále vážnější. Neustálé vázání nesouhlasných termínů mělo nakonec svůj dopad i na systém písma: grafický výraz *oi* nabyl hodnotu, jež neodpovídá prvkům, z nichž je utvořený.^a

Další příklady lze uvádět do nekonečna. Proč se například píše ve francouzštině *mais* „ale“ a *fait* „fakt“, když se tato slova vyslovují *mè* a *fè*? Proč má *c* ve francouzštině tak často hodnotu *s*? Protože se uchovala grafika, která již nemá své opodstatnění.

Tento důvod platí neustále. Např. naše měkké francouzské *l* se dnes mění v *y* (iotu); a tak říkáme *évever*, *mouyer* stejně jako *essuyer* (utřít), *nettoyer* (vyčistit), ale píšeme dál *éveiller* (vzbudit), *mouiller* (namočit).

^a Pozn. překl. De Saussure užívá (zde i dále) staršího fonetického přepisu, který je dnes už zpravidla vždy nahrazen standardním přepisem podle IPA. Pro lepší porozumění si uvedme korespondence obou systémů v přehledu. Znaménko pod *ç*, *ø*, *ö* bylo v textu obráceno, aby se zamezilo směřování se značením nazálnosti.

de S	IPA	de S	IPA
a	[a]	d	[d]
ā	[ā]	t	[t]
ē, è	[e]	n	[n]
ē, é	[ē]	g	[g]
ē	[ē]	k	[k]
i	[i]	n	[n]
o	[o]	ñ	[ɲ]
o	[o]	v	[v]
ō	[ō]	f	[f]
ö	[œ]	đ	[ð]
ö	[ø]	þ	[θ]
ö	[œ]	z	[z]
u	[u]	s	[s]
ü	[y]	ž	[ʒ]
ə	[ə]	š	[ʃ]
b	[b]	χ	[χ]
p	[p]	χ'	[ç]
m	[m]	l	[l]
		r	[r]
		w	[w]
		y	[j]

V de Saussurově přepisu, v jeho době obvyklém, se (dále) krátkost a délka vokálů označuje tradičně ~, např. ā = [a], ā = [a:] atd., přízvuknost slabiky pak čárkou na jejím vokálu, např. bá = [ba].

Jinou příčinou tohoto nesouladu mezi grafikou a výslovností je toto: když si jeden národ od druhého vypůjčí jeho abecedu, stává se pak často, že možnosti tohoto grafického systému své nové funkci vyhovují špatně a je třeba se uchýlit k účinnějším prostředkům. Lze si například vypomáhat dvěma písmeny k označení jediné hlásky. To je případ *p* (neznělé dentální frikativy) v germánských jazycích. // Protože latinka pro jeho označení žádný znak nenabízí, užívá se pro něj *th*. Merovejský král Chilperich se pro tuto hlásku pokoušel k latinským písmenům dodat zvláštní znak, ale nepodařilo se mu to, a *th* se územ ustálilo. Středověká angličtina měla zavřené *e* (například ve slově *sed* „semeno“) i otevřené *e* (například ve slově *led* „vést“), a protože její abeceda neměla pro tyto dvě hlásky dva jasné znaky, vymyslelo se psaní *seed* a *lead*. Pro reprezentaci šeplavého *š* se francouzština uchýlila ke zdvojenému znaku *ch* atd.

Dále tu jde i o zaujatost etymologií, která v určitých obdobích, jako například v renesanci, převažovala. Do způsobu psaní často zasáhla i sama falešná etymologie. Tak například do francouzského slova *poids* „váha“ bylo zavedeno *d*, jako by pocházelo z latinského *pondus* „váha“, zatímco ve skutečnosti pochází z latinského slova *pensum* „(od)vážený“. Avšak na tom, zda uplatnění tohoto principu je správné či ne, záleží málo: sám princip etymologického psaní je tu mylný.

V jiných případech nám příčina uniká; některé prapodivnosti nelze omluvit ani etymologií. Proč se například v němčině psalo *thun* místo *tun* „dělat“? Mělo se za to, že *h* představuje aspiraci, která následuje souhlásku. Pak by ho ale bylo třeba zavést všude, kde se vyskytuje stejná aspirace; avšak množství slov se s ním nikdy nepsalo (např. *Tugend* „ctnost“, *Tisch* „stůl“ atd.).

§ 5. DŮSLEDKY TOHOTO NESOULADU⁹⁹

Klasifikovat nedůslednosti písma by trvalo příliš dlouho. Jednou z nejnešťastnějších je mnohost znaků pro tutéž hlásku. Tak například pro *ž* jsou ve francouzštině: *j*, *g*, *ge* (*joli* „hezky“, *geler* „mrazit“, *geai* „sojka“); pro *z*: *z* a *s*; pro *s*: *c*, *ç* a *t* (*nation* „národ“, *ss* (*chasser* „honit“), *se* (*acquiescer* „svolit“), *sç* (*acquiesçant* „svolný“), *x* (*dix* „deset“)); pro *k*: *c*, *qu*, *k*, *ch*, *cc*, *cqu* (*acquérir* „nabýt“). Naopak jsou různé hodnoty znázorňovány tímtež znakem: například *t* představuje *t* nebo *s*, *g* představuje *g* nebo *ž* atd.¹⁰⁰

Povšimněme si ještě „nepřímé grafiky“. Třebaže v německých slovech *Zettel* „lístek“, *Teller* „talíř“ atd. žádné zdvojené konsonanty nejsou, píše se

^a Pozn. překl. A ovšem především *s*, které tu nedopatřením vypadlo, srov. např. *signe* „znak“.

[50]

[51]

v nich *tt*, *ll*, a to jen proto, aby se naznačilo, že předchozí vokál je krátký a otevřený. Odchylnka stejného druhu je v angličtině, kde se připojuje koncové nevyslovované *e* proto, aby se předchozí vokál prodloužil, srovnej *made* „udělal“ (a vyslov [meɪd]) a *mad* „blázen“ (vyslov [mæd]). Toto *e*, které se týká ve skutečnosti slabiky jediné, vytváří pro oko druhou.

Některé tyto iracionální způsoby psaní ještě něčemu v jazyce odpovídají, jiné však nemají hlavu ani patu. Dnešní francouzština nemá zdvojené konsonanty kromě starého futura *mourrai* „zemřu“, *courrai* „poběžím“, a přece se její pravopis nelegitimními zdvojenými konsonanty jen hemží (*bourru* „nevrlý“, *sottise* „pitomost“, *souffrir* „trpět“ atd.).

Stává se také, že pravopis kolísá, protože není ustálen a svou pravidelnost teprve hledá; odtud pak proměnlivé pravopisy představující snahy různých období o zobrazení svých hlásek. Tak například ve starohornoněmeckém *ertha*, *erða*, *erda* „země“ či *thrī*, *dhri*, *drī* „tři“ představují *th*, *dh*, *d* týž zvukový prvek. Ale který? To skrze písmo nelze poznat. Z toho pak plyne ta komplikace, že někdy stojíme před dvěma způsoby psaní téže formy, a nedokážeme přitom vždy rozhodnout, zda skutečně jde i o dvojí výslovnost. Dejme tomu, že písemné doklady ze sousedních dialektů zaznamenávají totéž slovo jednou jako *asca* a podruhé jako *ascha*. Jde-li tu i o tytéž zvuky, je to případ rozkolísaného pravopisu; jestliže o ně nejde, pak je to rozdíl fonologický a dialektový jako v řeckých tvarech *paizō*, *paizdō*, *paiddō* „hraju si“. Anebo jde o dvě po sobě jdoucí období. V angličtině se napřed setkáváme s tvary *hwat*, *hwheel* atd., potom s *what* „co“, *wheel* „kolo“ atd. Stojíme tu před změnou grafiky, nebo změnou fonetickou?

[52] Zřejmým poznatkem z toho všeho je to, že písmo pohled na jazyk zakrývá: není to jeho šat, ale // přestrojení. Dobře to je vidět na pravopisu francouzského slova *oiseau* „pták“, v němž ani jediná z hlásek mluveného slova (*wazə*) není zastoupena svým vlastním znakem. Z obrazu jazyka v písmu nezůstává nic.

Jiným poznatkem je to, že čím méně zastupuje písmo to, co má zastupovat, tím více sílí tendence ho chápat za základ. Gramatikové písemnou formu zdůrazňují jako posedlí. Psychologicky lze tento sklon snadno vysvětlit, má však nepříjemné důsledky. Běžný úzus slov „vyslovovat“ a „výslovnost“ tento nešvar utvrzuje a skutečný, legitimní vztah mezi písmem a jazykem převrací. Řekne-li se, že určité písmeno je třeba vyslovovat tak a tak, bere se grafický obraz za model. Aby se *oi* mohlo vyslovovat *wa*, muselo by existovat samo o sobě. Ve skutečnosti je to *wa*, které se píše *oi*. Pro vyložení této podivnosti se uvádí, že v tomto případě běží o výjimečnou výslovnost *o* a *i*, což je opět nesprávný výrok, neboť implikuje závislost jazyka vůči psané formě. Vypadá to, jako by grafický znak byl normou, kterou si občas dovolujeme narušit.

Tato fikce se projevuje i v gramatických pravidlech, například v pravidle o francouzském *h*. Některá slova začínají neaspirovaným vokálem, přijala však *h* na památku své latinské formy, například *homme* „člověk“ (dříve *ome*) kvůli latinskému *homo*. V jiných slovech však, jež jsou germánského původu, se *h* skutečně vyslovovalo: *hache* „sekera“, *hareng* „sleď“, *honte* „hanba“ atd. Dokud existovala aspirace, podřizovala se zákonům vztahujícím se na počáteční konsonanty. Říkalo se *deu haches* „dvě sekery“, *le hareng* „(ten) sleď“, zatímco podle zákona o slovech začínajících vokálem se říkalo *deu-z-hommes* „dva lidé“, *l'omme* „(ten) člověk“. Správné pravidlo v tomto období bylo: „před aspirovaným *h* se *v*ázání ani *el*ize nevyskytují“ [53] Dnes však tato formule postrádá smysl, aspirované *h* už neexistuje, // pokud tímto názvem nenazýváme to, co hláskou není, co však zabraňuje *v*ázání slov i *el*izi. Je to tedy začarovaný kruh a toto *h* je jen fiktivní produkt písma.^a

Výslovnost slova neurčuje jeho pravopis, ale jeho historie. Jeho forma, daná v určitém okamžiku, představuje vývojový okamžik, který je vyvolán a řízen přesnými zákony. Každou etapu lze určit etapou předcházející. Přitom je třeba mít na mysli jen jediné, co se však nejčastěji zapomíná, totiž původ slova, jeho etymologii.

Jméno města *Auch* je ve fonetické transkripci *oš*. Jde tu o jediný případ, kde *ch* představuje ve francouzském pravopisu *š* na konci slova. Nic však nevysvětlíme, řekneme-li pouze: koncové *ch* se v tomto slově vyslovuje *š*. Nejde o nic jiného než vědět, jak se mohlo z latinského názvu *Auscii* v jeho přeměnách stát *oš*. Pravopis tu není důležitý.

Měli bychom vyslovovat francouzské *gageure* „sázka“ s *ö* či s *ü*? Jedni říkají: *gažör*, protože *heure* „hodina“ se vyslovuje *ör*. Druzí však říkají: nikoliv, ale *gažür*, protože *ge* je tu ekvivalentní se *ž*, jako například ve slově *geôle* „žalář“. Taková debata je nesmyslná. Ve skutečnosti jde o etymologii: *gageure* bylo utvořeno od základu *gager* „sázet se“ stejně jako *tourneur* „(slovní) obrat“ od *tourner* „obracet“ a náleží k těmž derivačnímu typu. Jedině *gažür* je oprávněné; výslovnost *gažör* je dána pouze dvojznačností písma.

Tato tyranie litery jde však ještě dále: tím, že se vnucuje masám mluvčích, ovlivňuje a modifikuje i jazyk. K tomu dochází jen v jazycích vysoce rozvinutých literárně, kde psaný doklad hraje značnou roli. Tak se stává, že vizuální obraz vytváří chybnou výslovnost, a to už je pak skutečnost doslova patologická. Ve francouzštině je to vidět často. Tak například pro rodo-

^a Pozn. překl. Dnes tedy: *deux haches* [dø 'a.ʃ], *le hareng* [lə 'arɑ̃], *deux hommes* [døzɔm], *l'homme* [lɔm].

[54] vé jméno *Lefèvre* (z latinského *faber* „dovedný“) existovaly dva zápisy, jeden jednoduchý a lidový *Lefèvre* a druhý etymologický a vědecký *Lefèbvre*. V důsledku směšování *v* a *u* ve starém písmu se *Lefèbvre* četlo // *Lefèbu-re*, tj. s *b*, které v tomto slově ve skutečnosti nikdy neexistovalo, a s *u* vzniklým dvojnásobností. A tak se vyslovuje ve skutečnosti tato forma ještě dnes.

Je pravděpodobné, že tyto deformace budou stále častější a že se bude vyslovovat stále více zbytečných písmen. V Paříži se již říká *sept femmes* „sedm žen“ tak, že se vyslovuje i *t*,^a a Darmesteter předvídá den, kdy se budou vyslovovat i poslední dvě písmena ve slově *vingt* „dvacet“, které je opravdovou pravopisnou zrůdou.¹⁰¹

Tyto fónické deformace patří sice jazyku, ale z jeho přirozené funkce nevyplývají; jsou dány faktorem, který je mu vnější. Lingvistika je pro pozorování musí zařadit do zvláštního oddílu: jsou to teratologické případy.

SEDMÁ KAPITOLA Fonologie

§ 1. DEFINICE¹⁰²

[55] Škrtneme-li v duchu písmo a zbavíme-li se tohoto zřejmého obrazu, riskujeme tím, že budeme vnímat jen beztvarou masu, s kterou si nebudeme vědět rady. Bylo by to, jako bychom plaveckému začátečníkovi vzali jeho záchranný pás.

Bylo by třeba hned nahradit umělé přirozeným, to však je bez studia hlásek jazyka nemožné. Hlásky totiž dávají, jsou-li zbavené svých grafických znaků, jen neurčitou představu, a tak dáváme stále přednost opoře v písmu, třebaže je klamná. I první lingvisté, kteří o psychologii artikulovaných hlásek nic nevěděli, se stále chytali do této léčky. Opustit písmeno, to pro ně bylo jako přijít o nohu; pro nás však je to první krok za pravdou, protože právě zkoumání samotných hlásek nám poskytne onu oporu, kterou hledáme. Lingvisté moderní doby toto konečně pochopili a využívajíce pro své vlastní cíle výzkumů, které započali jiní (fyziologové, teoretikové zpěvu aj.), poskytli lingvistice pomocnou vědu, která ji osvobodila od psaného slova.

Fyziologie hlásek (německy *Laut-* nebo *Sprachphysiologie*) se často nazý-

^a Pozn. překl. Výslovnost *sept* s *t*, tj. [set], dnes již převládla.

vá „fonetika“ (německy *Phonetik*, anglicky *phonetics*). Tento termín se nám zdá nevhodný, a nahradíme ho *fonologií*. Fonetika totiž napřed // označovala studium vývoje hlásek a měla by ho označovat i dále; pod týmž názvem by se neměly směštnávat dvě absolutně odlišné disciplíny. Fonetika je věda historická, analyzuje události, proměny a pohybuje se v čase. Fonologie je mimo čas, neboť mechanismus artikulace zůstává stále podobný sám sobě.¹⁰³

Tyto dvě disciplíny nejenže nesplývají, ale nemohou ani tvořit protiklad. První je jednou z podstatných částí vědy o jazyce; fonologie však — a to je třeba opakovat — je pouze disciplínou pomocnou a patří do mluvy (viz str. 53—54). Není nijak jasné, k čemu by sloužily pohyby fonačního ústrojí, kdyby jazyk neexistoval; jazyk však nevytvářejí. I kdybychom vysvětlili všechny pohyby hlasového ústrojí nutné k vytvoření všech akustických vjemů, z problému jazyka bychom neobjasnili nic. Je to systém založený na psychickém protikladu těchto akustických vjemů, stejně jako je tapisérie umělecké dílo vytvářené zrakovým protikladem útku různé barvy. Pro jeho rozbor je důležitá souhra těchto protikladů, a ne postup, jakým se k těmto barvám dospělo.

Náčrt systému fonologie uvádíme v *Dodatku* na str. 71, zde si povšimneme jen toho, jakou pomoc může lingvistika od této vědy očekávat, aby se vymanila z iluzí písma.

§ 2. FONOLOGICKÉ PÍSMO¹⁰⁴

Lingvista vyžaduje především, aby měl k dispozici takový prostředek reprezentace artikulovaných hlásek, který vyloučí jakoukoliv dvojnásobnost. Ve skutečnosti bylo také nesčíslné množství grafických systémů navrženo.¹⁰⁵

Jaké jsou principy skutečného fonologického písma? Je třeba u něj usilovat o zastoupení každého prvku mluveného řetězu jedním znakem. Dnes se o tomto požadavku vždy neuvažuje. Tak například angličtí fonologové, zaujatí spíše klasifikací než analýzou, mají pro určité hlásky znaky složené ze dvou, ba i tří písmen.¹⁰⁶ Kromě toho by rozdíl mezi hláskami explozivními a implozivními (viz str. 82n.) měl být, jak si ukážeme dále, přesně dodržován.

Je k nahrazení běžného pravopisu fonologickou abecedou důvod? Těto zajímavé otázky se zde můžeme jen dotknout. Podle našeho názoru by fonologické písmo mělo sloužit pouze lingvistům. Především, jak bychom mohli donutit Angličany, Němce, Francouze atd., aby přejali jednotný systém! Kromě toho by se abeceda aplikovatelná na všechny jazyky vystavovala riziku, že bude přetížena diakritickými znaménky; a pomíneme-li skli-

[56]

[57]

čující vzhled by i jediné stránky takového textu, je zřejmé, že takové písmo by ve snaze o přesnost zamlžovalo to, co by mělo osvětlovat, a čtenáře by mátló. Tyto nevýhody by přitom nebyly vyváženy dostatečnými výhodami. Mimo vědu není fonologická přesnost příliš žádoucí.¹⁰⁷

Je tu i problém čtení. Čteme dvojným způsobem: nové nebo neznámé slovo hláskujeme písmeno po písmenu, ale obvyklé a známé slovo obsáhneme jedním pohledem, nezávisle na tom, ze kterých písmen je složeno; obraz takového slova pro nás nabývá ideografickou hodnotu. Tady se tradiční pravopis může hlásit o svá práva: je užitečné rozlišovat mezi francouzským *tant* „tolik“ a *temps* „čas“, mezi *et* „a“, *est* „je“ a *ait* „měl by“, mezi *du* „koho, čeho (člen)“ a *dù* „dlužný, způsobený“, a mezi *il devait* „musel“ a *ils devaient* „museli“ atd.^a Doufejme jen, že se dočkáme běžného písma zbaveného největších absurdností. Může-li fonologická abeceda posloužit při vyučování jazyků, její využití by se nemělo zevšeobecňovat.

§ 3. KRITIKA SVĚDECTVÍ PŘINÁŠENÉHO PÍSMEM^{108a}

[58] Bylo by tedy chybou se domnívat, že po rozpoznání klamné povahy písma je třeba v první řadě reformovat pravopis. Skutečnou službou, kterou nám fonologie skýtá, je to, že nám dovolu je učinit určitá předběžná opatření vůči této psané formě, přes kterou se musíme dostat, abychom dospěli k jazyku. Svědectví písma má cenu jen tehdy, je-li interpretováno. V každém jednotlivém případě je třeba vypracovat *fonologický systém* zkoumaného konkrétního jazyka, to jest přehled hlásek, které jsou využívány. Každý jazyk totiž operuje s určitým počtem jasně rozlišených fonémů. Tento systém je jedinou realitou, která lingvistu zajímá. Grafické znaky jsou přitom jen obrazem, jehož přesnost je třeba určovat. Obtíže s jeho určováním se podle jednotlivých jazyků a okolností liší.

Jde-li o jazyk patřící minulosti, jsme odkázáni na nepřímé údaje. Jaké prostředky můžeme tedy ke stanovení fonologického systému použít?

(1) Především to jsou *vnější známky*, a to zvláště svědectví současníků, kteří popsali hlásky a výslovnost své doby. Tak například francouzští gramatikové 16. a 17. století, především ti, kteří chtěli učít cizince, nám zanechali mnoho zajímavých poznámek. Tento zdroj informací je však často nejistý, protože tyto autoři nemají fonologickou metodu. Jejich popisy jsou založeny na náhodných termínech a postrádají vědeckou přesnost. A tak i jejich svědectví je třeba interpretovat. Tak jsou často dávana hláskám nejednoznačná jména: řečtí gramatikové označovali znělé konsonanty (jako

b, d, g) termínem „středové“ (*mésai*) a neznělé konsonanty // (jako *p, t, k*) [59] *psilai* „holé“, což latinští gramatikové překládali jako *tenuēs* „tenké“.

(2) Jistější informace lze získat kombinováním výše uvedených údajů s *vnitřními známkami*, které rozdělíme do dvou skupin.

(a) Znamky zjišťované z pravidelnosti fonetického vývoje.

Když je třeba určit hodnotu určitého písmena,^{108b} je velmi důležité vědět, která to byla v dřívějším období hláska, kterou zastupuje. Jeho současná hodnota je výsledkem vývoje, který nám dovolu je hned na začátku jisté hypotézy zavrhnout. Tak třeba neznáme přesně hodnotu sanskrtského *ç*, ale protože je pokračováním palatálního indoevropského *k*, omezuje nám tento údaj jasně pole dohadů.

Jestliže známe vedle výchozího bodu i paralelní vývoj analogických hlásek téhož jazyka v téže době, můžeme uvažovat analogicky a stanovit úměrnost.

Tento problém je přirozeně snadnější, jde-li o to, stanovit přechodnou výslovnost tehdy, kdy je znám zároveň i výchozí i koncový bod.¹⁰⁹ Francouzské *au* (například ve slově *sauter* „skočit“) muselo být ve středověku diftongem, protože se nachází mezi starším *al* a moderním francouzským *o*. Zjistíme-li jinou cestou, že *au* v daném okamžiku ještě existovalo, je dost jisté, že existovalo i v předchozím období. Nevíme přesně, co představuje z v takovém starohornoněmeckém slově jako *wazer* „voda“, ale vodítkem nám jsou jednak starší *water* a jednak moderní forma *wasser* „voda“. Toto z tedy musí být přechodná hláska mezi *t* a *s*, a můžeme zavrhnout každou hypotézu, která by se neslučovala s *t* nebo se *s*. Nelze se například domnívat, že by představovalo palatálu, neboť mezi // dvěma dentálními artikulačními můžeme předpokládat zase jen dentální artikulaci. [60]

(b) Současné známky. Jsou více druhů.

Například různost grafických zápisů: pro určité období staré horní němčiny zjišťujeme zápis *wazer* „voda“, *zehan* „deset“, *ezan* „jist“, ale nikdy ne *wacer*, *cehan* atd. Nacházíme-li naproti tomu také jak *esan* tak i *essan* a *wasser* i *wasser* atd., můžeme z toho usuzovat, že toto *z* mělo hlásku velmi blízkou *s*, ale dostatečně odlišnou od té, kterou ve stejné době zastupovalo *c*. Nacházíme-li později tvary jako *wacer* atd., svědčí to o tom, že tyto dva fonémy, kdysi jasně odlišené, se už více méně směřují.

Básnické texty jsou pro poznání výslovnosti cenným dokladem. Tyto památky nám skýtají rozmanité informace podle toho, zda veršový systém je založen na počtu slabik, na kvantitě nebo na shodě hlásek (aliterace, asociace, rým). Řečtina rozlišuje některé dlouhé vokály grafikou (například *ō*, psané *ω*), u jiných však tak přesná není a informace o kvantitě *a, i* a *u* musíme hledat u básníků. Ve staré francouzštině nám umožňuje rým například poznat, až do které doby se lišily koncové konsonanty ve slovech *gras* „tuč-

^a Pozn. překl. Výslovnost slov a tvarů je vždy uvnitř každého ze čtyř uvedených případů stejná.

